

Οι γονείς του Παλαμά, που καταγόntonταν από τη Μικρά Ασία, εγκαταλείψανε μπροστά στην τουρκική εισβολή την πατρίδα τους και φθάσανε στην Κωνσταντινούπολη. Ο νεαρός Γρηγόριος γεννήθηκε στα 1296 και εκπαιδεύθηκε στην αυλή του αυτοκράτορα Ανδρόνικου Β' του Παλαιολόγου. Ο Ανδρόνικος, φίλος συγγραφέων και σοφών, διανοούμενος ο ίδιος, αλλά μέτριος πολιτικός, ήταν ακόμη κι ο ευσεβέστερος από τους βυζαντινούς ηγεμόνες της όψιμης αυτής εποχής. Φίλος ταπεινός και υπάκουος του αυστηρού πατριάρχη Αθανασίου του Α'. πραγματοποίησε καλύτερα από πολλούς άλλους την ιδανική θεοκρατία στην Κωνσταντινούπολη. Η θεοκρατία, που αποτέλεσε τη βάση της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, απεικονίστηκε συμβολικά στο μωσαϊκό του Θ' αιώνα, που βρίσκεται πάνω απ' τη βασιλική πύλη στο νάρθηκα της Αγίας Σοφίας. Ο χριστιανός αυτοκράτορας, βασιλιάς της γης πέφτει και προσκυνάει το Χριστο-Παντοκράτορα, ένσαρκη Σοφία και ουράνιο Αυτοκράτορα. Η ατμόσφαιρα της βυζαντινής αυλής γύρω στα 1300 αποδίδεται από το βιογράφο του Παλαμά, που διηγείται πως ο πατέρας του σοφού ησυχαστή ενώ μετείχε στη συνεδρίαση της Συγκλήτου και ρωτήθηκε από τον αυτοκράτορα, πάνω στο θέμα μιας κρατικής υπόθεσης, δεν άκουσε την ερώτηση, επειδή ήταν βυθισμένος στη νοερά προσευχή. Ο Ανδρόνικος σεβάστηκε την προσευχή του και δεν επέμεινε να πάρει τότε απάντηση.

Οι κοσμικές σπουδές του Γρηγορίου εξακολουθήσανε ως την ηλικία των είκοσι περίπου ετών και περιλαμβάνανε κυρίως τα κλασσικά trivium και quadrivium. Θα τον φέρουν σε αρκετά προχωρημένη γνώση του Αριστοτέλη. Οι σπουδές αυτές δεν οδηγούσανε ωστόσο στη μελέτη του Πλάτωνα, που η μεταφυσική του εθεωρείτο, στους παραδοσιακούς κύκλους των βυζαντινών, ως ασυμβίβαστη με το Χριστιανισμό και γι' αυτό το λόγο είχε αποκλεισθεί από το κανονικό πρόγραμμα των κοσμικών σπουδών. Ο Παλαμάς ομιλεί σε πολυάριθμες επαναλήψεις για την αριστοτελική λογική ως καθαρή άσκηση του νου, μια μέθοδο σκέψης εύχρηστη και παραδεκτή για το χριστιανό. Όσο για τη μεταφυσική διδασκαλία του Πλάτωνα, επιβάλλει, σύμφωνα με την αντίληψή του μια εκλογή κι ένα διανοητικό καταναγκασμό. Ο Παλαμάς υπερηφανεύεται πως αρνήθηκε τον καταναγκασμό αυτό.

Προς τα 1316, ο Γρηγόριος αποφάσισε ξαφνικά να πραγματοποιήσει τη μοναστική του κλήση, που αναπτύχθηκε μέσα του με τη συναναστροφή διάσημων μοναχών στην Κωνσταντινούπολη. Ο Θεόληπτος Φιλαδέλφειας κυρίως τον μύησε στην καθαρή προσευχή. Μάταια ο αυτοκράτορας του υποσχότανε λαμπρή σταδιοδρομία. Ο Γρηγόριος θα πραγματοποιήσει την απόφασή του να εγκαταλείψει τον κόσμο λύνοντας με πολύ μεσαιωνικό και βυζαντινό τρόπο τα οικογενειακά εμπόδια που του παρουσιάστηκαν: Μένοντας απ' την παιδική του ηλικία ορφανός από πατέρα (που ντύθηκε το ράσο του μοναχού πριν να πεθάνει), φορτώθηκε τη μητέρα του, τις δυο αδερφές του, τους δυο αδερφούς του και μεγάλο αριθμό υπηρέτων. Πρότεινε σ' όλους, λοιπόν, να κλειστούνε σε μοναστήρια. Η μητέρα, οι δυο αδερφές και οι περισσότεροι υπηρέτες μπήκανε τότε σε μοναστήρια της πρωτεύουσας. Όσο για τα τρία αγόρια ξεκίνησαν μαζί παίρνοντας με τα

πόδια το δρόμο για τον Άθωνα.

Για είκοσι χρόνια, ο Γρηγόριος θα περάσει εκεί τη ζωή του μοναχού, που το ΙΔ' αιώνα, δεν διέφερε καθόλου απ' τη ζωή που και σήμερα ακόμη μπορεί να δει κανείς στο Άγιο Όρος.

Τα μοναστήρια του Άθωνα δεν ανήκουν στα πιο παλιά μοναστήρια της Ανατολής. Η Μεγίστη Λαύρα θεμελιώθηκε μόνο το Ι' αιώνα από τον άγιο Αθανάσιο. Στους επόμενους αιώνες πολλά άλλα μεγάλα μοναστικά συγκροτήματα θα δουν το φως και το σύνολο θα συναθροισθεί σ' ένα είδος ομοσπονδίας κάτω από την ηγεσία του πρώτου, προέδρου του συμβουλίου των ηγουμένων των διαφόρων μοναστηριών. Παρόμοιες ομοσπονδίες υπήρχαν κι αλλού -στο Όρος Όλυμπος, στο Όρος Άγιος Αυξέντιος-, αλλά με την εισβολή των τούρκων στη Μικρά Ασία ο Άθωνας αποκτά μοναδική σπουδαιότητα, υπογραμμισμένη περισσότερο από τον πολυεθνικό του χαρακτήρα: Οι Σέρβοι, οι Βούλγαροι, οι Γεωργιανοί (ή Ίβηρες), οι Ρώσοι θ' αποστείλουν σ' αυτό τους μοναχούς τους, που άλλοι θα μπουκνουν στα μεγάλα ελληνικά μοναστήρια, άλλοι θα εγκαταστήσουν δικά τους συγκροτήματα. Μέχρι το ΙΓ' αιώνα, τέλος, υπήρχε στον Άθωνα ένα λατινικό μοναστήρι, το μοναστήρι των Αμαλφιτών (οι μοναχοί προερχόντουσαν όλοι σχεδόν από την Ιταλική πόλη Αμάλφι). Τα ερείπια του δίνουν μαρτυρία, ακόμη και σήμερα, για την αρχαία ενότητα στην άσκηση και στην προσευχή, της Ανατολής και της Δύσης... Στο ΙΔ' αιώνα, ο Άθωνας ήταν το κέντρο όλου του ορθόδοξου μοναχισμού. Ήταν επίσης διανοητικό κέντρο, και γι' αυτό δίνουν μαρτυρία οι αθωνικές βιβλιοθήκες ακόμη και σήμερα. Τα χρόνια που θα περάσει εκεί ο μελλοντικός ησυχαστής δάσκαλος δεν θα 'ναι γι' αυτόν μόνο πνευματικό σχολείο, αλλά συνάμα ευκαιρία να αποκτήσει πελώρια γνώση της πατερικής φιλολογίας και βαθειά εμπειρία για τα διάφορα προβλήματα της μοναχικής ζωής. Στο όρος Άθωνας, σ' όλη τη διάρκεια της ιστορίας του, η παράδοση του κοινοτικού ή κοινοβιακού μοναχισμού βρισκότανε σε σύρραξη με τον ερημητισμό ή ησυχασμό. Οι δυο παραδόσεις συνυπήρχαν πάντοτε στην Ανατολή και ανάγονται κι οι δυο στις αιγυπτιακές πηγές του χριστιανικού μοναχισμού. Ο κοινοβιοτισμός, εισήλθε στον Άθωνα το Γ' αιώνα με τον Άγιο Αθανάσιο με τη μορφή της μοναχικής ζωής που ο άγιος Βενέδικτος θα εκλαϊκεύσει στη Δύση. Οι ομολογίες αγνότητας, υπακοής και φτώχειας πραγματοποιούνται στους κόλπους μιας ισχυρά οργανωμένης κοινότητας, που με αυστηρούς κανόνες, προσδιορίζει με ακρίβεια τις παραμικρές λεπτομέρειες της ζωής του μοναχού: Η λειτουργική προσευχή, η υπακοή στον ηγούμενο, η απόλυτη στέρηση όλων των προσωπικών αγαθών αποτελούν τα ουσιαστικά στοιχεία. Ο ερημιτισμός, από τον άγιο Αντώνιο της Αιγύπτου, που εφαρμόζεται από πολυάριθμους ασκητές στην Ανατολή, αφήνει αντίθετα πλήρη ελευθερία στο μοναχό για ν' ακολουθήσει τη δική του Οδό προς την τελειότητα: Οι ερημίτες ή οι ησυχαστές θεωρούνται άλλωστε ως οι αληθινοί μοναχοί με την ετυμολογική και πρωταρχική έννοια του όρου (από τη λέξη μόνος). Αν η αγνότητα παρέμενε ολοφάνερα, γι' αυτούς, το κύριο χαρακτηριστικό της πνευματικότητας, κατανοούσανε όμως διαφορετικά από τους κοινοβιακούς τις ομολογίες της υπακοής και της φτώχειας: Δεν είναι πια ο ηγούμενος, αλλά ένας έμπειρος μοναχός που διαλέγεται ελεύθερα και που είναι ο απόλυτος πνευματικός δάσκαλος.

Όσο για τα υλικά αγαθά, δεν ήταν μόνο εμπιστευμένα στην κοινότητα, που συχνά ήταν πολύ πλούσια και μπορούσε να εγγυηθεί στους μοναχούς άνετη, και καμιά φορά, σκληρή ζωή, αλλά έπρεπε να καταργηθούν οριστικά. Η φτώχεια αποκτούσε έτσι μια άποψη πιο ατομική και πιο συγκεκριμένη. Τα πλεονεκτήματα της κάθε μιας οδού είναι ολοφάνερα.

Και οι δυο οδηγούνε ωστόσο σ' ασυμβίβαστα και σε κινδύνους: Από το ένα μέρος, μια πειθαρχία καθαρά εξωτερική, ανεξάρτητη από κάθε αληθινή πνευματικότητα συνάπτεται, μερικές φορές με κάποια υλική άνεση, και συνοδεύεται από κραυγαλέες κοινωνικές αδικίες, (τα κοινοβιακά μοναστήρια, με απέραντες εδαφικές εκτάσεις, είχαν καταφύγει ανοιχτά σε εργασία δούλων). Από το άλλο μέρος, μπορούσε κανείς να καταλήξει σε πνευματικό αναρχισμό, στην ατομοκρατία και σε υπέρμετρη πνευματικοποίηση των μοναχικών ομολογιών. Από το τέλος, ιδιαίτερα, του ΙΑ' αιώνα ο βυζαντινός μοναχισμός εφάρμοσε αρκετά πλατιά τη συγχώνευση των δύο οδών. Στα πιο μεγάλα κοινόβια, η ησυχαστική πνευματικότητα δεν ήταν άγνωστη: Στους κόλπους της κοινότητας, οι γέροντες, εξομολόγοι και πνευματικοί δάσκαλοι, εξασκούσαν την επιβολή τους παράλληλα με την διαχειριστική και πειθαρχική εξουσία του ηγουμένου. Η ζωή του Συμεών του Νέου Θεολόγου μας προμηθεύει πολλά παραδείγματα. Αντίθετα, οι ησυχαστές ασκούσαν συχνά ένα είδος μισο-κοινοβιακής ζωής: μερικοί μοναχοί, συγκεντρωμένοι γύρω από ένα δάσκαλο, αφιερωνόντουσαν μαζί στην άσκηση και στην προσευχή, μεταβαίνοντας το Σάββατο και την Κυριακή στο κοινοβιακό μοναστήρι, που ήταν εξαρτημένοι σ' αυτό, για να συμμετάσχουν στη θεία Λειτουργία και να δεχθούν τα Μυστήρια.

Ο Παλαμάς θα εξασκήσει την τελευταία αυτή οδό προ παντός στη διάρκεια της παραμονής του στον Άθωνα. Η ησυχαστική παράδοση, όπως είχε σχηματισθεί στο ΙΔ' αιώνα, τη θεωρούσε πραγματικά σαν ανώτερη οδό, βασιζοντας την προτίμηση της κυρίως στην αυθεντία ενός Ιωάννου Μόσχου (Πνευματικό Λειμωνάριο, κεφ. 4 και 5). Ο Παλαμάς, άλλωστε, κατέκρινε τον άκρατο ησυχασμό. Ιδίως όταν κατέληγε στην περιφρόνηση της λειτουργικής ζωής, και έζησε επίσης, κατά διαστήματα, μέσα σε μεγάλες κοινότητες.

Τα τρία αδέρφια έζησαν για τρία χρόνια στην περιοχή του μοναστηρίου του Βατοπεδίου, κάτω από την καθοδήγηση ενός ησυχαστή με τ' όνομα Νικόδημος, που είχε έλθει στον Άθωνα από το όρος Άγιος Αυξέντιος, ένα άλλο σπουδαίο μοναστικό κέντρο του ΙΓ' και ΙΔ' αιώνα. Αλλά μετά τον πρόωρο θάνατο του δόκιμου αδελφού του, Θεοδοσίου, και το θάνατο στη συνέχεια του Νικόδημου, ο Γρηγόριος κι ο άλλος αδελφός του, Μακάριος, θα εισχωρήσουν βαθύτερα στην αθωνική χερσόνησο. Θα πόνε να εγκατασταθούνε στη Μεγάλη Λαύρα του αγίου Αθανασίου, μοναστήρι που κατέχει στους κόλπους της αθωνικής Ομοσπονδίας, πρωτείο αρχαιότητας και εξουσίας. Η Λαύρα θ' αποβεί έτσι η μητρική κατοικία του Παλαμά σ' όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Ο αυριανός ησυχαστής δάσκαλος άρχισε την πορεία του με την είσοδο του στο κοινόβιο του μοναστηρίου κι ονομάστηκε ταυτόχρονα ψάλτης από τον ηγούμενο. Στο τέλος των τριών ετών. Θα αποτραβηχτεί στο ερημητήριο της Γλώσσιας και θα τεθεί κάτω από την καθοδήγηση εξαιρετικού μονάχου που τον λέγανε Γρηγόριο. Οι ακατάπαυστες επιδρομές των Τούρκων πειρατών, άπ' τις οποίες υπέφεραν ξεχωριστά οι μικρές μοναχικές κοινότητες, στερημένες από την προστασία τειχών, που και σήμερα ακόμη δίνουν στα αθωνικά μοναστήρια την όψη πραγματικών κάστρων, έθεσαν τέλος στην ύπαρξη του ερημητηρίου. Ο Παλαμάς, ακολουθούμενος άπ' ολόκληρη ομάδα μοναχών, αποφάσισε να μεταβεί στην αγία Γη και στο Σινά. Παρ' όλη τη μουσουλμανική κατάκτηση, παρόμοια ταξίδια γινόντουσαν συχνά: Οι μοναχοί ιδιαίτερα αγαπούσαν τα ταξίδια αυτά. Ήξεραν ν' αναγνωρίζουν, καλύτερα από άλλους, τους ευνοϊκούς σχετικά όρους, που εγγυόντουσαν τότε οι Μουσουλμάνοι για τους χριστιανούς κι ανοιγόntonτουσαν ακόμη σ' ορισμένα πνευματικά ρεύματα του Ισλάμ: Η ψυχοφυσική μέθοδος προσευχής αποτελούσε ιδίως, όπως το χουμενδαι, μαρτυρία για την πνευματική αυτή όσμωση, που κύριος παράγοντας της θα έπρεπε να 'ναι ο λαϊκός μοναχισμός.

Ο Παλαμάς ωστόσο βρήκε εμπόδιο στην πραγματοποίηση του σχεδίου του. Έμεινε για κάποιο διάστημα στη Θεσσαλονίκη όπου έγινε μέλος σ' ένα είδος πνευματικού κύκλου, που κύριος εμπνευστής του ήταν ο Ισίδωρος, μαθητής του Γρηγορίου του Σιναΐτη και μελλοντικός πατριάρχης της Κωνσταντινούπολης. Οι δραστηριότητες του κύκλου αυτού ήταν πολλαπλές κι απλωνόντουσαν στις πιο διάφορες περιοχές: Όπως ο Συμεών ο Νέος Θεολόγος, όπως ο Θεόκλητος Φιλαδελφείας, ο Ισίδωρος και ο Γρηγόριος, δεν θεωρούσαν την πνευματικότητα του ησυχαστή ως αποκλειστικό προνόμιο των Μοναχών. Επιζητούσαν να διαδώσουν έξω από το περίβολο των μοναστηριών την άσκηση της προσευχής του Ιησού, που κατά τη γνώμη τους ήταν το πιο υπέροχο μέσο για να πραγματώσεις και να ενεργοποιήσεις τη χάρη του Βαπτίσματος.

Στη Θεσσαλονίκη, προς τα 1326. στην ηλικία των 30 ετών, ο Γρηγόριος χειροτονήθηκε Ιερέας, θεμελίωσε τότε, στα περίχωρα της Βέρροιας ένα ερημητήριο, όπου ήταν ο προϊστάμενος και όπου, στη διάρκεια πέντε ετών, έζησε με εξαιρετικά αυστηρή άσκηση: Πέντε ημέρες την εβδομάδα παρέμενε εντελώς απομονωμένος? το Σάββατο και την Κυριακή γύριζε ανάμεσα στους αδελφούς για να τελέσει τη θεία Ευχαριστία και να συνομιλήσει μαζί τους. Η παραμονή του στη Βέρροια θα διακοπεί από ένα σύντομο ταξίδι στην Κωνσταντινούπολη, με αφορμή το θάνατο της μητέρας του, θα επαναφέρει μαζί του τις δύο μοναχές αδελφές του που θα εγκαταστήσει σε μοναστήρια της Βέρροιας.

Τέλος, στα 1331, θα ξαναγυρίσει στον Άθωνα, οι σερβικές επιδρομές λυμαινόντουσαν σταθερά την περιοχή της Βέρροιας. Ως τόπο διαμονής του, διάλεξε το ερημητήριο του αγίου Σάββα, κοντά στη Λαύρα. Οι μοναχοί δείχνουν ακόμη και σήμερα την τοποθεσία του ερημητηρίου αυτού όπου αργότερα κτίστηκε ένα παρεκκλήσι. Ο άγιος Σάββας βρίσκεται

ψηλότερα από το μοναστήρι, σκαρφαλωμένος στην απόκρημνη πλαγιά του όρους Άθω. Χρειάζεται περίπου μιας ώρας κουραστική πορεία για να το φθάσεις, ακο λουθώντας ένα ορεινό μονοπάτι. Ο Παλαμάς εξακολούθησε εκεί το ίδιο είδος ζωής που είχε υιοθετήσει στη Βέρροια: Απομονωμένος στη διάρκεια των ημερών της εβδομάδας, κατέβαινε στο μοναστήρι για τις λειτουργικές γιορτές. Στη μειώνουμε από τώρα την αρκετά αξιοπρόσεκτη αυτή ισορροπία ανάμεσα στην προσωπική πνευματικότητα και την κοινοβιακή προσευχή, που ο ησυχασμός του ΙΔ' αιώνα ήξερε να βρίσκει και που Θα προσδιορίσει σε πλατύ μέτρο τη θεολογική σκέψη του Παλαμά.

Η παραμονή του Γρηγορίου στον άγιο Σάββα διακόπηκε στα 1335-1336 για σύντομη περίοδο. Οι αθωνικές αρχές τον ονόμασαν τη στιγμή εκείνη ηγούμενο ενός μεγάλου μοναστηριού, του Εσφιγμένου, που βρίσκεται στα βόρεια της χερσονήσου και που αριθμούσε το ΙΔ' αιώνα, σχεδόν 200 μοναχούς. Ο μεταρρυθμιστικός ζήλος του νεαρού ηγουμένου θα τον φέρει σε λίγο σε σύγκρουση με τους μοναχούς. Ο Παλαμάς θα επιστρέψει στον άγιο Σάββα: Άλλες έγνοιες θα τον περιμένουν εκεί.

Η σύγκρουση με το Βαρλαάμ και τον Ακίνδυνο

Δεν θα καθυστερήσουμε και πάρα πολύ στα καθαρώς ιστορικά επεισόδια της περιφημής αυτής διαμάχης, που η κατάληξη της καθόρισε τα κατοπινά πεπρωμένα του Χριστιανισμού της Ανατολής. Να, οι κυριότεροι σταθμοί.

Κάποιος Έλληνας από την Καλαβρία, ο Βαρλαάμ, έφθασε στα 1330 στην Κωνσταντινούπολη κι απόκτησε εκεί αρκετά σύντομα φήμη σοφού και φιλοσόφου. Τα γραφτά του στην αστρονομία και στη λογική διαδοθήκανε πλατιά κι ο Ιωάννης Καντακουζηνός, Μέγας Δομέστικος -είδος πρωθυπουργού- στο πλευρό του Ανδρόνικου του Γ', του εμπιστεύθηκε μια έδρα στο αυτοκρατορικό Πανεπιστήμιο. Ο Βαρλαάμ σχολίαζε μπροστά στους μαθητές του τα κείμενα του Διονυσίου του Αρεοπαγίτη, της γεμάτης μυστήριο προσωπικότητας του Ε' αιώνα, που κρύβεται κάτω από το όνομα του μεταστραφέντος από τον απόστολο Παύλο αθηναίου. Τα έργα του Διονυσίου, πλατιά διαδεδομένα στην Ανατολή, ήταν εξίσου γνωστά στη Δύση από τα 827, όταν ο βυζαντινός αυτοκράτορας Μιχαήλ Τραυλλός απέστειλε το κείμενο τους στο Λουδοβίκο τον Ευσεβή. Το πολύτιμο χειρόγραφο βρίσκεται σήμερα στο Παρίσι, στην Εθνική Βιβλιοθήκη. Πρόκειται για το πιο πολυδιαβασμένο χειρόγραφο από τους Λατίνους φιλοσόφους του Μεσαίωνα. Στα

1333-1334. Ο καλαβρός φιλόσοφος ανέλαβε την εκπροσώπηση της ελληνικής Εκκλησίας αντιμετωπίζοντας τους δύο δομηκανούς θεολόγους που ο Πάπας απέστειλε στην Ανατολή για να προετοιμάσει την ένωση των Εκκλησιών. Τέλος, στα 1339, του αναθέσανε ακόμη μια εμπιστευτική αποστολή για τον Πάπα Βενέδικτο ΙΒ', στην Αβινιόν. Ένας ξένος δεν θα 'ταν σίγουρα άξιος για τέτοια εμπιστοσύνη από τη βυζαντινή κυβέρνηση, αν δεν είχε δώσει σπουδαία εχέγγυα πιστότητας του στην Ορθοδοξία και στα συμφέροντα της Αυτοκρατορίας. Ο Βαρλαάμ, πραγματικά, διακήρυξε πάντοτε τις ορθόδοξες πεποιθήσεις του. Ακριβώς απ' την αγάπη του προς την αληθινή ευσέβεια εγκατέλειψε την Ιταλία, όπου οι Έλληνες θέλοντας και μη θέλοντας, βρισκόντουσαν σ' ένωση με τη Ρώμη. Ξαναγύριζε έτσι, σκέφτηκε, στην πίστη των Πατέρων του.

Οι δυσκολίες ωστόσο δεν άργησαν να τον πολιορκήσουν, όταν αυτοπροβλήθηκε θεολόγος. Μεγάλωσε κι έζησε μια πρώτη διαμόρφωση του σε μια Ιταλία όπου είχαν αρχίσει ήδη οι ζυμώσεις της Αναγέννησης. Οι κύκλοι των ανθρωπιστών, που σ' αυτούς σύχναζε, ζητούσαν ν' απελευθερωθούνε από τη διανοητική πειθαρχία που ο Μεσαίωνας είχε επιβάλει και που στο θεολογικό επίπεδο, η Σχολή των Θωμιστών ήταν το σύμβολο και η ενσάρκωση. Η επιτυχία του Γουλιέλμου Όκαμ στη Δύση στο ΙΔ' αιώνα έχει πηγή της ακριβώς τον πόθο αυτό χειραφέτησης της ανθρώπινης σκέψης σε σχέση με τις μεσαιωνικές αυθεντίες. Χειραφέτηση που τελικά ήταν επόμενο να οδηγήσει στην προτεσταντική μεταρρύθμιση. Αγνοούμε αν ο Βαρλαάμ γνώρισε άμεσα τη νομιναλιστική φιλοσοφία του Όκαμ. Οπωσδήποτε, με τα πρώτα θεολογικά του δοκίμια, που κατευθύνει εναντίον της λατινικής θεολογίας και που αυτός την ταυτίζει με τη θεολογία του Θωμά, απορρίπτει στ' όνομα του νομιναλισμού τον ισχυρισμό των Λατίνων για τη γνώση του Θεού και την απόδειξη της εκπόρευσης του Αγίου Πνεύματος από μέρος του Υιού. Η θεολογική σκέψη της χριστιανικής Ανατολής τον προσελκύει ακριβώς εξαιτίας του αποφασισμού της, δηλαδή της σταθερής διαβεβαίωσής της πως ο Θεός είναι αδύνατο να γίνει γνωστός.

Δεν είναι τυχαίο πραγματικά πως ο Βαρλαάμ αφιερώθηκε με τόση επιμέλεια στο σχολιασμό του Διονυσίου του Αρεοπαγίτη του ανατολικού αυτού δασκάλου της αποφαιτικής θεολογίας, που η αυθεντία του ήταν εξίσου αναγνωρισμένη στη Δύση. Στο Διονύσιο βρήκε τελικά τη μεταφυσική θεμελίωση της Ένωσης των Εκκλησιών. Αφού ο Θεός είναι απρόσιτος, πρέπει να συνεχίζουμε τη φιλονικία για την εκπόρευση του Αγίου Πνεύματος;

Ο νομιναλιστικός αυτός αγνωστικισμός που ο Βαρλαάμ κατευθύνει αρχικά εναντίον των Λατίνων θα προσκρούσει στις κριτικές του ερημίτη του Αγίου Σάββα. Από το αθωνικό καταφύγιο του, ο Παλαμάς έστειλε επιστολή πάνω σε επιστολή στην Κωνσταντινούπολη και στη Θεσσαλονίκη απευθύνοντας τες άλλοτε σ' ένα απ' τους μαθητές του, τον Ακίνδυνο, άλλοτε στον ίδιο τον καλαβρό φιλόσοφο. Ο Θεός είναι βέβαια απρόσιτος, αλλά δεν αποκαλύπτεται; Ο Χριστός, ενσαρκωμένος δεν πρόσφερε στους ανθρώπους μια υπερφυσική γνώση, διάφορη από τη διάνοια, αλλά αναμφισβήτητα πραγματική, πολύ πιο

πραγματική από κάθε άλλη φιλοσοφική γνώση; Ο Βαρλαάμ που είχε περιφρονήσει, στη Δύση, το διανοητικό ρεαλισμό της Θωμικής σχολαστικής, συγκρουόταν έτσι τώρα με το μυστικό ρεαλισμό των μοναχών.

Ο φιλόσοφος από την Καλαβρία, πνεύμα περίεργο, ζήτησε να γνωρίσει από πιο κοντά τους καινούργιους του αντιπάλους. Συμμερίστηκε κάποιο διάστημα τη ζωή των ησυχαστών ερημιτών στη Θεσσαλονίκη και στην Κωνσταντινούπολη. Ανακάλυψε εκεί την πιο λαϊκή μορφή της ψυχοφυσικής μεθόδου προσευχής, που πρόσβαλε βαθιά τις ανθρωπινές συνήθειες του και τις φιλοσοφικές του πεποιθήσεις διαποτισμένες από πλατωνική πνευματοκρατία.

Είχα μνηθεί από αυτούς, γράφει, σε τερατώδεις και σε αλλόκοτες διδασκαλίες, προϊόντα πλανημένης πίστης και άχαλινωτης φαντασίας, που ένας άνθρωπος δεν μπορεί να παραδεχθεί αξιοπρεπώς, αν έχει πνεύμα ή μονάχα στοιχειώδη λογική. Μου παραδώσανε τις διδασκαλίες τους για θαυμαστά πετάγματα και ξαναγυρίσματα του πνεύματος και της ψυχής, για συναλλαγές των δαιμόνων με την ψυχή, για διαφορές που βρίσκονται ανάμεσα στα λευκά και κόκκινα φώτα. για νοητές εισαγωγές και εξαγωγές, που προκαλούνται από τα ρουθούνια συγχρόνως με την αναπνοή, για φλογερά μετέωρα που συγκεντρώνονται γύρω από τον αφαλό, και τέλος, για την ένωση του Κυρίου μας με την ψυχή που προκαλείται στο εσωτερικό του αφαλού με αισθητό τρόπο και πλήρη βεβαιότητα καρδιάς... (Lellra Va Ignaca, od G. Schiro, dans Barlaam Calabro, Epistole Grecche. Palcrmc, 1954. pp. 323-324.)

Ο Γρηγόριος Παλαμάς συνέταξε, με την ευκαιρία των γραφών του καλαβρού φιλοσόφου, στο ερημητήριο του Αγίου Σάββα, έπειτα στη Θεσσαλονίκη, τις περίφημες Τριάδες για την υπεράσπιση των αγίων ησυχαστών. Τα ουσιώδη αυτά κείμενα δίνουν για πρώτη φορά θεολογική σύνθεση της πνευματικότητας των μοναχών της Ανατολής. Οι επιθέσεις του Βαρλαάμ χορηγήσανε έτσι στην ορθόδοξη Εκκλησία την ευκαιρία να περιγράψει με ακρίβεια, με το στόμα ενός εκπροσώπου της, που σ' αυτόν αναγνώρισε τον εαυτό της, τη θέση του ησυχασμού σε σχέση με τα κεντρικά της δόγματα για την αμαρτία, την Ενσάρκωση, την Απολύτρωση και τη χάρη των Μυστηρίων. Την ίδια στιγμή, έκανε ένα αναγκαίο ξεκαθάρισμα στην προγενέστερη παράδοση, διαγράφοντας τα καθαρώς ετερογενή στοιχεία προς τη δική της πνευματικότητα -ιδίως τη νεοπλατωνική πνευματικότητα- και ενσωματώνοντας ασκήσεις και διδασκαλίες, που μπορούν να βρουν θέση σε μια βιβλική και χριστιανική αντίληψη του θεού και του ανθρώπου. Τέλος, για να απαντήσει στην κατηγορία του μεσσαλιανισμού, ριγμένη από το Βαρλαάμ, που κατηγορούσε τους μοναχούς για το ότι έβλεπαν τη θεία ουσία με τα μάτια του σώματος. Οι βυζαντινές σύνοδοι του 14' αιώνα αποδεχθήκανε την Παλαμική διάκριση ανάμεσα στη θεία ουσία και τις ενέργειες.

Η επιδοκιμασία από την Εκκλησία της θεολογίας του Γρηγορίου πέρασε από πολλά στάδια. Οι εσωτερικοί πολιτικοί αγώνες που ξέσχιζαν την κλονισμένη ήδη Αυτοκρατορία των Παλαιολόγων, καθυστέρησαν για διάστημα μερικών ετών την οριστική απόφαση.

Το πρώτο επίσημο κείμενο -ή μισο-επίσημο- που δημοσιεύτηκε εναντίον του Βαρλαάμ είναι ο Αγιορείτικος Τόμος, σύνθεση του ίδιου του Παλαμά, υπογραμμένος στα 1340-1341 από τους ηγουμένους και τους μοναχούς του Αγίου Όρους, του Άθωνα συναθροισμένους σε Σύναξη στο Πρωτάτο στις Καρυές. Ο αθωνικός μοναχισμός ολόκληρος έπαιρνε έτσι μέρος στον πόλεμο εναντίον του νομιναλιστικού ανθρωπισμού του Βαρλαάμ και δήλωνε αναγνώριση στο πρόσωπο του Γρηγορίου Παλαμά, εξουσιοδοτούμενου εκ προσώπου του.

Στον Τόμο όπως το 'χε κάνει στις Τριάδες του ο Παλαμάς ξανατοποθετεί τη χριστιανική μυστική μέσα στο θείο σχέδιο της σωτηρίας. Ο Θεός καθίσταται πραγματικά ορατός, επειδή, μέσα στην Εκκλησία, γίνεται η Πρόγευση της μέλλουσας Βασιλείας, όπως ο Χριστός φανεωνότανε εκ των προτέρων στους δίκαιους της Παλαιάς Διαθήκης. Να η αρχή του θεμελιώδους αυτού κειμένου:

Οι διδασκαλίες, που σήμερα έγιναν κοινή κληρονομιά, που είναι γνωστές απ' όλους και διακηρύσσονται ανοιχτά, δεν ήσαν παρά μυστήριο κάτω από το μωσαϊκό νόμο προσιτές εκ των προτέρων μονάχα από τα οράματα των προφητών. Από το άλλο μέρος, τα αγαθά, που οι άγιοι αναγγέλλουν για το μέλλοντα αιώνα συνιστούν τα μυστήρια της ευαγγελικής κοινωνίας, επειδή το Άγιο Πνεύμα καθιστά τους άγιους άξιους για την όραση που δέχονται τα αγαθά αυτά και τα έχουν προκαταβολικά, σαν απαρχές.

Η χριστιανική αγιότητα είναι λοιπόν ουσιαστικά προφητικής φύσης. Οι προφήτες της Παλαιάς Διαθήκης γνώρισαν κι αναγγείλανε την πρώτη έλευση του Χριστού. Οι προφήτες της Καινής Διαθήκης γνώρισαν κι αναγγέλλουνε την ένδοξη παρουσία του Κυρίου. Πραγματοποιούν στην εντέλεια τις αρχές, που όλοι οι χριστιανοί δεχθήκανε από τη στιγμή του Βαπτίσματος τους και φανερώνουν όχι μόνο με τα λόγια τους αλλά με την ίδια τη ζωή τους το Μυστήριο της σωτηρίας. Το προφητικό αυτό υπόργημα ανήκει ξεχωριστά εντελώς στους μοναχούς, στόχους της επίθεσης του Βαρλαάμ:

Ορισμένοι απ' αυτούς, πραγματικά, είχαν μνηθεί στην ίδια εμπειρία: Όλοι αυτοί που είχαν εγκαταλείψει την ευχάριστηση των υλικών αγαθών, την ανθρώπινη δόξα και τις κακές ηδονές του σώματος και προτίμησαν την ευαγγελική ζωή, και που πάνω απ' όλα διαβεβαίωσαν την εγκατάλειψη αυτή του κόσμου με την υπακοή προς εκείνους που είχαν

φθάσει στο μέτρο ηλικίας του πληρώματος του Χριστού, χωρίς άλλη φροντίδα για τον εαυτό τους, με ρωμαλέα προσοχή και καθαρή προσευχή, φθάσανε μέχρι το Θεό μέσα από μια μυστική και υπερνοητή ένωση μαζί Του, είχαν μνηθεί σ' ότι ξεπερνάει τη διάνοια. Άλλοι μνηθήκανε χάρη στο σεβασμό, στην εμπιστοσύνη και στην αγάπη που είχαν ομολογήσει σε τέτοιους ανθρώπους... Ο θείος Μάξιμος δηλώνει πως η θεοποιούσα αυτή θεία χάρη, μιλώντας για το Μελχισεδέκ είναι άκτιστη αιώνια και εκπηγάζει από τον αιώνιο Θεό...

Αυτή είναι η διδασκαλία των Γραφών. Αυτή είναι η παράδοση των Πατέρων. Αυτή είναι η ταπεινή μας εμπειρία. Έχοντας διαπιστώσει πως ο ευσεβέστατος Ιερομόναχος ο αδελφός μας ο κύριος Γρηγόριος Παλαμάς, τα έγραψε αυτά για την υπεράσπιση των αγίων ησυχαστών, δηλώνουμε πως τα γραφτά του είναι απολύτως σύμφωνα με την παράδοση των αγίων... (Ελληνική Πατρολογία. 150. 1225. 1230)

Η επίσημη αυτή δήλωση των αθωνιτών μοναχών ήταν καθοριστική για την πορεία της διαμάχης.

Δυο σύνοδοι συνήλθαν διαδοχικά τον Ιούνιο και τον Αύγουστο του 1341 στο ναό της αγίας Σοφίας στην Κωνσταντινούπολη αποφασίζοντας την καταδίκη του καλαβρού φιλοσόφου. Οι ελπίδες του ν' ανακαλύψει στην ανατολή την πατρίδα του αρχαίου Ελληνισμού δεν πραγματοποιήθηκαν. Τα ανθρωπιστικά του ταλέντα και οι πλατωνικές πεποιθήσεις του βρήκανε πιο πλατύ ακροατήριο στη Δύση. Προτίμησε να ξαναγυρίσει στην Ιταλία. Εκεί ονομάστηκε επίσκοπος Γέρακα και πέρασε τα γεράματα του δίνοντας μαθήματα ελληνικής στον Πετράρχη. Στο πρόσωπο του Βαρλαάμ, η βυζαντινή Εκκλησία καταδίκασε το πνεύμα της Αναγέννησης.

Η σύντομη βυζαντινή σταδιοδρομία του καλαβρού φιλοσόφου, δεν θα 'ταν ωστόσο δυνατή, αν δεν είχαν βρει οι ιδέες του σ' ορισμένους κύκλους ένα ακροατήριο. τουλάχιστο σε μερικά σημεία ευνοϊκό. Ο νομιναλισμός που ο Βαρλαάμ έσπρωξε ως τις έσχατες συνέπειες του, ανταποκρινόταν στις ενδόμυχες πεποιθήσεις αρκετών βυζαντινών ανθρωπιστών. Η διανοητική αριστοκρατία της Χριστιανικής Ανατολής υφίστατο, από πάρα πολύ καιρό, εσωτερική κρίση. Η κρίση αυτή καλυπτόταν κάποτε από τα αυστηρά πλαίσια των βυζαντινών ηθών και την εξωτερική πιστότητα στα δόγματα των επτά οικουμενικών συνόδων, που οι διανοούμενοι όφειλαν θέλοντας και μη θέλοντας, να ομολογούν. Πίσω από αυτή τη φαινομενική ομογνωμία. συνυπήρχε από τον 9^ο αιώνα μια μόνιμη αντίθεση, ανάμεσα στους πρωτεργάτες ενός κοσμικού ελληνισμού, που προσπαθούσε ν' αποκαταστήσει τη φιλοσοφική παράδοση του νεοπλατωνισμού δίνοντας του τόσο μεγάλη αυτονομία όσο ήταν δυνατή σ' αναφορά με το χριστιανικό δόγμα, και στους υπερασπιστές μιας πνευματικότητας και μιας θεολογίας που τις θέλανε χριστιανικές, ανεξάρτητες σε

σχέση με τους φιλοσόφους της Αρχαιότητας. Ένας Δυτικός θ' αναρωτηθεί ίσως αν βρίσκεται εδώ θέμα για φιλονικία. Δεν θα μπούσαν οι δύο τάξεις να συνυπάρξουν, αφήνοντας στη θεο λογία και στη φιλοσοφία τις δικές τους, διαχωρισμένες πε ριοχές; Η τομή αυτή παραδεκτή από τη Δύση στο Μεσαίω να, δεν μπορούσε να γίνει ωστόσο παραδεκτή από τους Α νατολικούς. Απ' το να μέρος, ο νεοπλατωνισμός που προσείλκυσε τους ανθρωπιστές του Βυζαντίου ήταν ουσιαστικά θρησκευτικό σύστημα, και απαιτούσε λοιπόν μια ορισμένη αρμοδιότητα στη θεολογική περιοχή. Απ' το άλλο μέρος, οι αντίπαλοι του κοσμικού Ελληνισμού είχαν κληρονομήσει από τους Έλληνες Πατέρες ένα σύστημα σκέψης, που δεν μπορούσε ν' αφήσει καμιά ανθρώπινη δραστηριότητα -και πολύ περισσότερο μια διανοητική δραστηριότητα- έξω από την εμπειρία χριστιανική, της εν Χριστώ ζωής: Η φιλοσοφία δεν ήταν λοιπόν γι' αυτούς αυτόνομη περιοχή, όπου η ανθρώπινη σκέψη μπορεί να εξασκηθεί μέ σα σε μη χριστιανικά πλαίσια. Είχαμε δει, πραγματικά, πως και στους κόλπους ακόμη της ησυχαστικής παράδοσης είχε προοδευτικά θριαμβεύσει μια μονιστική αντίληψη του άν-θρωπου, που παρ όλη την πτώση και τη θνητότητα του είχε κληθεί στο σύνολο του σώμα και ψυχή, να με τάσχει στις απαρχές της τελικής θεοποίησης.

Μπροστά στη σύρραξη ανάμεσα στις δυο αυτές τάσεις, η Εκκλησία υιοθέτησε συχνά, μια στατική στάση, καθορισμένη άπ' το σχηματικό συντηρητισμό της επίσημης θεολογίας. Μεγάλο μέρος των Βυζαντινών -και η πλειοψηφία των επισκόπων μαζί τους- πιστεύανε, προπαντός μετά από την ειρήνη που είχε προκαλέσει στην Εκκλησία η νίκη της Ορθοδοξίας πάνω στην εικονομαχία στα 843 πως η Παράδοση είχε δεχθεί μια τελειωτική έκφραση μέσα στους ίδιους κανόνες των επτά Οικουμενικών συνόδων και πως αρκούσε συνεπώς, η επανάληψη τους για να βρισκόμαστε σε πλήρη δογματική ασφάλεια. Η πατερική παράδοση παρουσιαζότανε παγωμένη, όπως κι οι ίδιοι οι Πατέρες, πάνω στα λαμπρά μωσαϊκά των βυζαντινών εκκλησιών. Η Εκκλησία, τοποθετημένη άνετα μέσα σ' αυτή τη θεολογία της επανάληψης περιοριζότανε να καταδικάζει τους ουμανιστές όταν αυτοί ξεπερνούσαν το μέτρο και δο κίμαζαν να θεμελιώσουνε νέα σύνθεση ανάμεσα στον Ελληνισμό και το Ευαγγέλιο, σύνθεση που προοριζότανε ν' αντικαταστήσει την αρμονία των Πατέρων: Έτσι ο φιλόσοφος Ιωάννης Ιταλός καταδικάστηκε τον ΙΑ' αιώνα, για τις πλατωνικές του ιδέες: Από την ημερομηνία εκείνη, κάθε χρόνο, την Κυριακή της Ορθοδοξίας (Πρώτη Κυριακή της Σαρακοστής) αναθεματιζόντουσαν μέσα στις εκκλησίες αυτοί που θεωρούν ότι οι ιδέες του Πλάτωνα υπάρχουν πραγματικά και αυτοί που επιδίδονται σε κοσμικές σπουδές όχι μόνο για διανοητική εξάσκηση, αλλά υιοθετώντας τις πλάνες γνώμες των φιλοσόφων. Αλλά άπ' το άλλο μέρος, ένας Συμεών ο Νέος Θεολόγος είχε κι αυτός ακόμη, δυσκολίες με τις εκκλησιαστικές αρχές, που υποπτευόντουσαν σ' αυτόν ένα μυστικό που έσπαζε κάπως τους παραδοσιακούς κανόνες.

Στα πλαίσια αυτά η λανθάνουσα αυτή κρίση της βυζαντινής θρησκευτικής σκέψης, που ξετυλίχθηκε σε διαμάχη ανάμεσα στο Βαρλαάμ και τον Παλαμά, για πρώτη φορά, έθεσε με ριζικό τρόπο το πρόβλημα σ' όλο του το πλάτος. Το ξετύλιγμα της διαμάχης και η έκβαση της θα προσδιορίσουνε τη μεταγενέστερη ιστορία της Εκκλησίας της Ανατολής: Αν πραγματικά, η Ανατολική Εκκλησία παρέμενε παθητική μπροστά στις προόδους του

νομιναλισμού, δεν μένει καμιά αμφιβολία πως η αληθινή θύελλα νέων ιδεών που έφεραν μαζί τους οι Μοντέρνοι Καιροί, σπάζοντας τα πλαίσια της μεσαιωνικής κοινωνίας, θα την είχαν οδηγήσει σε κρίση παρόμοια με την κρίση που είχε υποστεί η Χριστιανική Δύση δηλαδή στο νεο-ειδωλολατρισμό της Αναγέννησης, στη μεταρρύθμιση της Εκκλησίας, σύμφωνα με τη νέα νομιναλιστική φιλοσοφία.

Η δημιουργική ιδιοφυΐα του Παλαμά, συγκρούστηκε, ωστόσο, ακόμη και μετά την αναχώρηση του Βαρλαάμ για την Ιταλία, μ' ορισμένους αντιπάλους που στρατολογήθηκαν ταυτόχρονα μέσα από τους ανθρωπιστές και μέσα από τους υπέρμαχους μιας θεολογίας της επανάληψης. Ίσως η αντίθεση αυτή δεν θα μπορούσε να εκδηλωθεί ολοφάνερα έπειτα από τη νίκη που κατακτήθηκε από τον Παλαμά, τον Ιούνιο-Αύγουστο του 1341, αν δεν την είχαν ευνοήσει οι πολιτικές περιστάσεις. Δεν είναι δυνατό ν' ασχοληθούμε εδώ με τις λεπτομέρειες, εντελώς βυζαντινές, μιας ξεχωριστά περίπλοκης πολιτικής κατάστασης. Θα αρκεσθούμε λοιπόν σ' ένα σύντομο ιστορικό σχήμα για να περάσουμε στη συνέχεια σε μια γενική θεώρηση της σκέψης του Παλαμά.

Ο Ακίνδυνος, μοναχός βουλγαρικής καταγωγής και παλιός μαθητής του Παλαμά στον Άθωνα, είχε υιοθετήσει αμφίβολη στάση απέναντι στους δυο πρωταγωνιστές. Επεζήτησε το ρόλο του διαιτητή, αρνούμενος να θέσει το πρόβλημα σ' όλο του το πλάτος. Στην πραγματικότητα, αποτελούσε μέρος της ομάδας των τυπικά συντηρητικών, που πίστευαν πως η απλή επανάληψη των παλιών κανόνων θα 'πρεπε να εξαρκει σε κάθε περίπτωση. Τον Αύγουστο του 1341 τον καταδίκασαν κι αυτόν. Επειδή παραδέχτηκε να υπογράψει μια θολή δήλωση μεταμέλειας, απέφυγε τη μνημόνευση του ονόματος του μέσα στις συνοδικές αποφάσεις. Η επιστροφή του επί σκηνης προκλήθηκε απ' την πάλη δυο πολιτικών παρατάξεων.

Ο αυτοκράτορας Ανδρόνικος Γ' Παλαιολόγος, που προήδρευσε στη σύνοδο τον Ιούνιο, πέθανε τέσσερες μέρες μετά το κλείσιμο των συζητήσεων, χωρίς να 'χει υπογράψει τις αποφάσεις. Λόγω της μικρής ηλικίας του γιου του Ιωάννη του Ε, η αντιβασιλεία παραδόθηκε στη γυναίκα του Άννα της Σαβοΐας. Η αυτοκράτειρα δεν μπόρεσε να διαφυλάξει την πολιτική ισορροπία ανάμεσα στα δυο κόμματα, που αποτελούσαν το περιβάλλον της και που είχαν επικεφαλής απ' το να μέρος τον πατριάρχη Ιωάννη Καλέκα και το μεγάλο Δούκα Αλέξη Απόκαυκο κι απ' το άλλο μέρος το Μεγάλο Δομέστιχο Ιωάννη Καντακουζηνό, δεξί χέρι του Ανδρόνικου του Γ' και αληθινό κύριο της Αυτοκρατορίας. Ο Ιωάννης ο Καντακουζηνός προήδρευε τον Αύγουστο στη σύνοδο που καταδίκασε (χωρίς να ονομάσει) τον Ακίνδυνο και δημοσίευσε το Συνοδικό Τόμο.

Τον Αύγουστο του 1341, ο Καντακουζηνός, μ' ένα αιφνίδιο πραξικόπημα που διευθυνότανε

από τον Πατριάρχη και το Μεγάλο Δούκα ξέπεσε από τα αξιώματα του. Επαναστάτησε τότε εναντίον της αυλής και ρίχτηκε σ' ένα εμφύλιο πόλεμο πάνω από πέντε χρόνια εναντίον της κυβέρνησης της Άννας. Ο πόλεμος αυτός τον έφερε τελικά στον αυτοκρατορικό θρόνο (Φεβρουάριος 1347). Ο Παλαμάς είχε απ' την πλευρά του, καταδικάσει ανοικτά το πραξικόπημα που διέσπασε την πολιτική ισορροπία της Αυτοκρατορίας. Παραμένοντας πιστός στην αυτοκράτειρα Άννα, αρνήθηκε να ευθυγραμμισθεί με την πολιτική του Πατριάρχη. Την άνοιξη του 1343, ο Πατριάρχης διέταξε τη σύλληψη του με πρόσχημα καθαρά πολιτικό. Αλλά, για να νομιμοποιήσει τη σύλληψη, αποφάσισε να κατευθύνει εναντίον του μια δίκη για αίρεση. Ο Ακίνδυνος, με απαίτηση του αρχιερέα, δημοσίευσε τις αναρτήσεις εναντίον του Παλαμά, κι ο Παλαμάς, απ' το βάθος της φυλακής του, δεν παρέλειψε να απαντήσει.

Στα 1344, ο Καλέκας, στ' αποκορύφωμα της εξουσίας του απεύθυνε αφορισμό εναντίον του Παλαμά και των οπαδών του και χειροτόνησε τον Ακίνδυνο ιερέα. Τα μέτρα αυτά έγιναν αφορμή για την πτώση του. Η Άννα θα διαλύσει τις θεολογικές κατηγορίες που ριχτήκανε εναντίον του Παλαμά.

Στο πρόσωπο του Παλαμά φοβότανε τον πολιτικό αντίπαλο, αλλά σεβότανε το θεολόγο και τον εκκλησιαστικό άνθρωπο. Στις αρχές του 1347, συνεκάλεσε σύνοδο που εκτόπισε τον Πατριάρχη.

Ο Καντουκουζηνός, μπαινοντας την επομένη στην πρωτεύουσα, προήδρευσε σε μια σειρά συνόδων ευνοϊκών για τον Παλαμά. Τον Μάιο του 1347, ο σοφός ησυχαστής ανακηρύχθηκε αρχιεπίσκοπος Θεσσαλονίκης. Η πιο σπουδαία σύνοδος συνήλθε τον Ιούλιο του 1351 και καταδίκασε τον τελευταίο αντίπαλο του Παλαμά, το φιλόσοφο Νικηφόρο Γρήγορα. Ο Συνοδικός Τόμος, που δημοσιεύτηκε από τη σύνοδο, αποτελεί την επίσημη διακήρυξη που μ' αυτήν η ορθόδοξη Εκκλησία επιδοκίμασε τη διδασκαλία του Παλαμά. Οι αποφάσεις της συνόδου επικυρωθήκαν, στο διάστημα του 14' αιώνα, από άλλες τοπικές συνόδους. Το περιεχόμενο τους αναδημοσιεύτηκε στο Συνοδικό της Ορθοδοξίας, κι ανατυπώνεται, από τότε, στα λειτουργικά βιβλία.

Ο Γρηγόριος στην αρχιεπισκοπική έδρα της μεγάλης μακεδονικής Μητρόπολης, ανέπτυξε αξιοθαύμαστο ποιμαντικό ζήλο στους πιο διαφορετικούς τομείς. Οι ομιλίες του αποτελούν την καλύτερη μαρτυρία. Η Θεσσαλονίκη, το 14' αιώνα, έγινε το θέατρο αληθινής κοινωνικής επανάστασης. Ζηλότυπη σε μια κάποια ανεξαρτησία που είχε κατακτήσει, σύμφωνα με το πρότυπο των ιταλικών πόλεων, αποτέλεσμα της επανάστασης των ζηλωτών εναντίον των ευγενών, παραδέχτηκε με συγκατάβαση ένα αρχιεπίσκοπο διορισμένο από την κεντρική εξουσία της Κωνσταντινούπολης. Πιστός στην πολιτική γραμμή που είχε υιοθετήσει και που

έτεινε προπαντός στη διατήρηση της ενότητας της Αυτοκρατορίας μέσα στα μόνα ικανά χέρια -τα χέρια του Καντακουζηνού-, ο Παλαμάς κατόρθωσε να επιβάλει την προσωπικότητα του στους θεσσαλονικείς. Το κήρυγμα του γίνεται συχνά βίαιο εναντίον των κοινωνικών αδικιών, αληθινές πληγές της Θεσσαλονικιώτικης αναταραχής. Μολαταύτα, παρά την πάντοτε δραστήρια ανάμειξη του ησυχαστή πατέρα στα πολιτικά γεγονότα της εποχής του οι λόγοι του αξιοπρόσεκτοι στην απλότητα τους, δεν χάνουν ποτέ το θεολογικό τους περιεχόμενο, συγκεντρωμένο πάνω στο Μυστήριο του Χριστού.

Τα τελευταία χρόνια του Γρηγορίου εικονογραφηθήκαν από ένα απροσδόκητο επεισόδιο: Στη διάρκεια ενός θαλασσινού ταξιδιού του από την Θεσσαλονίκη στο Βυζάντιο, η γαλέρα που μετέφερε τον αρχιεπίσκοπο έπεσε στα χέρια των Τούρκων. Οι επιβάτες αναγκασθήκαν να παραμείνουν σχεδόν ένα ολόκληρο χρόνο στη Μικρά Ασία, που είχαν ήδη κατακτήσει οι Τούρκοι. Οι επιστολές του Παλαμά και οι μαρτυρίες που αφορούν την αιχμαλωσία του είναι από πολυές απόψεις αποκαλυπτικές. Διαπιστώνουμε από το μέρος, την υπερβολική ανεκτικότητα των Τούρκων προς τους Χριστιανούς -κατακτημένους η αιχμαλώτους- κι από τ' άλλο μέρος το ζωηρό ενδιαφέρον του αιχμαλώτου αρχιεπισκόπου που δείχνει για το Ισλάμ, συζητώντας φιλικά με το γιό του Εμίρη Ορκάν και ευχόμενος να 'ρθει γρήγορα μια μέρα όπου θα συνεννοηθούμε μεταξύ μας... Αισθανόμαστε ήδη μέσα στα κείμενα αυτά πως ο διαπρεπής αντιπρόσωπος της βυζαντινής Εκκλησίας, παρ' όλη την παραδοσιακή του πιστότητα στη βυζαντινή Αυτοκρατορία της Κωνσταντινούπολης, διακρίνει καθαρά τα πολιτικά συμφέροντα του Βυζαντίου και την καθαρή αποστολή της Εκκλησίας. Ο βυζαντινός ησυχασμός με το συνεπή χριστοκεντρισμό του και τη θρησκευτική του απολυταρχία προετοιμάζε έτσι την από τη θεία πρόνοια επιβίωση του ανατολικού Χριστιανισμού κάτω από τη μουσουλμανική κυριαρχία τετρακοσίων περίπου χρόνων...

Ο Παλαμάς πέθανε στις 27 Νοεμβρίου 1359 στην πόλη της επισκοπής του. Στα 1368 ανακηρύχθηκε άγιος από τον οικουμενικό πατριάρχη Φιλόθεο, τον παλιό του μαθητή και φίλο. Ως τα σήμερα παραμένει ο άγιος που τιμάται περισσότερο στη Θεσσαλονίκη μετά τον πολιούχο της άγιο Δημήτριο.

Jean Meyendorff

Ο ΑΓΙΟΣ ΓΡΗΓΟΡΙΟΣ Ο ΠΑΛΑΜΑΣ ΚΑΙ Η ΟΡΘΟΔΟΞΗ ΜΥΣΤΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΗ

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ από την πρωτότυπη γαλλική έκδοση ΕΛ. ΜΑΪΝΑΣ